

λευθέρωσιν, ἣτις κατέληξεν εἰς τὸν τιτάνειον ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς δὲ τὴν Δύσιν, κατόπιν τῆς εἰς αὐτὴν μεταναστεύσεως τῶν ἡγετῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου, τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν θὰ δμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ.

3. Δύσις. Ἡ κοινωνικὴ ἐν αὐτῇ ἐξέλιξις μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος.

Μὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικόν, τὸ κέντρον τοῦ βάρους αὐτοῦ μετεφέρθη, ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπαμεν, εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο ἤκμασεν καὶ ἐμεγαλοῦργησεν, ἰδίως μετὰ τὸν ἑξελληνισμόν του, ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα περίπου. Εἰς τὴν Δύσιν ἀντιθέτως ἤρχισεν ἡ παρακμὴ, ἡ ὁποία συντόμως ᾠδήγησεν εἰς τὴν κατάρρευσιν καὶ τὴν ὑποδούλωσίν του εἰς τὰς διαφόρους βαρβαρικὰς φυλάς, (Βανδάλων, Οὐνων, Βησιγότθων, Σαξόνων, κλπ. κλπ.). αἵτινες ἐπετέθησαν ἐναντίον του. Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς καταρρεύσεώς του ἱστορικοί, μᾶς δίδουν τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους αὕτη συνετελέσθη, οἵτινες ὅμως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐνταῦθα (1).

«Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, λέγει ὁ ἐπιφανὴς Ἄγγλος συγγραφεὺς H. Wells, δὲν ὑπῆρχε πλέον οὔτε ἴχνος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους τῆς Δύσεως, τοῦ ἀρχαίου Ρωμαϊκοῦ κράτους. Πολιτικῶς τὸ κράτος εἶχε συντριβεῖ. Διάφοροι χῶραι τῆς Εὐρώπης παρεδέχοντο ἀκόμη ἓνα εἶδος ἐκ παραδόσεως ὑπεροχῆς τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, ἀκόμη τοιοῦτος» (2).

Μὲ τὴν κατάρρευσιν ταύτην ἐμφανίζεται ἐπίσκηνη ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διεκδικοῦσα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ σχηματισμοῦ ἑνὸς παγκοσμίου Χριστιανικοῦ κράτους, ἤρχισε τοὺς θρησκευτικούς πολέμους καὶ τὰς ποικίλας ἄλλας ἐνεργείας πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας ταύτης. Ὁλόκληρος δὲ σχεδὸν ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, ὅπῃ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος μ.Χ., ἦτοι καθ' ὅλην τὴν χιλιετῆ περίοδον, καθ' ἣν ἤκμασεν ἐν Ἀνατολῇ ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀφορᾷ κατὰ μέγα μέ-

(1) Ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τοιαύτας πληροφορίας δύναται νὰ ἴδῃ: Montesquieu : «Σκέψεις ἐπὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν Ρωμαίων» (Ἑλλην. μετ. σελ. 175 κ. ἐπ.) ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

(2) Παγκόσμιος Ἱστορία, Ἑλλην. μεταφρ. σελὶς 496.

ρος τὰς ματαίαις προσπάθειαις πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας ταύτης.

«Ἡ ἰδέα ἑνὸς παγκοσμίου κράτους, διοικουμένου ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, εἶχεν ἤδη ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος, καταγόμενος ἐκ Βορείου Ἀφρικῆς, ὅστις ἔζησε καὶ ἔγραψε μεταξὺ τοῦ 354—430, ἔδωκε μίαν ἔκφρασιν τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ», (Civitas Dei). Ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν δυνατότητα τῆς μεταβολῆς τοῦ σύμπαντος εἰς ἓν βασίλειον τοῦ οὐρανοῦ, θεολογικὸν καὶ ὠργανωμένον. Ἀργότερον αἱ ἰδέαι αὗται τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, ἀπετέλεσαν μίαν θεωρίαν καὶ μίαν πολιτικὴν σαφῶς καθωρισμένην. Ἐφ' ὅσον αἱ βάρβαροι φυλαὶ ἠσπάζοντο τὸν Χριστιανισμόν, ὁ Πάπας ἤρχισε νὰ διεκδικῇ δικαίωμα κηδεμονίας ἐπὶ τῶν βασιλέων των. Μετὰ τινος αἰῶνα ὁ Πάπας εἶχε καταστῆναι ἐν τῇ θεωρίᾳ, καὶ μέχρι τινὸς καὶ ἐν τῇ πράξει, ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, κήνσωρ, κριτῆς καὶ Θεῖος μονάρχης τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐπιρροή του ἐξετείνετο πρὸς δυσμὰς πέραν τῶν ὀρίων τοῦ παλαιοῦ κράτους, μέχρι τῆς Ἰρλανδίας, τῆς Σουηδίας, τῆς Νορβηγίας καὶ ὀλοκλήρου τῆς Γερμανίας»(1).

Ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς ἐξελίξεως, εἰς ὅλας τὰς χώρας αἵτινες, ἀποτελέσασαι ἀρχικῶς τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος, συνεκρότησαν μετ' ὀλίγον τὸ Παπικόν, ἐπικρατεῖ ἢ φεουδαρχία, ἥτοι ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία μὲ τοὺς δουλοπαροίκους. Εἰς τὸ καθεστῶς αὐτὸ ὑπῆρχεν αὐστηρὰ ἱεραρχικὴ ὀργάνωσις, μὲ τοὺς ὑπηρέτας, τοὺς δουλοπαροίκους, τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντας, μαστόρους καὶ καλφάδες, οἵτινες ἦσαν φόρου ὑποτελεῖς εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν φεούδων, (τιμαρίων), φεουδάρχας.

Τοιαύτη περίπου ἦτο ἡ κατάστασις εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πόλεις, εἰς ταύτας ἀνεδιοργανώθησαν ἐπὶ νέων βάσεων αἱ συντεχνίαι τοῦ ἀρχαίου Ρωμαϊκοῦ κράτους, αἵτινες περιελάμβανον ὡς μέλη ἅπαντας τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς χειροτέχνας. Ἐνῶ δὲ αὗται κατ' ἀρχὰς ἀπέβλεπον εἰς οἰκονομικοὺς καὶ ἀλληλοβοηθητικοὺς τῶν μελῶν των σκοπούς, ταχέως προσέλαβον καὶ ἠθικοθησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα καὶ κατέστησαν οὕτω πανίσχυροι ὀργανώσεις, δεσπόζουσαι ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς καὶ παίζουσαι ἀποφασιστικὸν ρόλον.

* * *

Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν παρῆλθον οἱ αἰῶνες τῆς δυτικῆς ζωῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἣτις μᾶς ἀπασχολεῖ. «Περὶ τὰ τέλη τοῦ δυτικοῦ

---

(1) Wells, ἔνθα ἀνωτέρω, σελ. 495.

μεσαίωνος ὁ ἀριθμὸς τῶν κοινωνικῶν ἀποκλήρων ηὔξηθη, διότι ηὔξάνονται αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις τοῦ φεουδαλισμοῦ. Τιμαριοῦχοι, γαιοκτήμονες, δουλοπάροικοι, μαστόροι, καλφάδες. Ἡ φεουδαρχία τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Εὐρώπης ἔλαβεν, ἄλλοῦ περισσότερον, ἄλλοῦ ὀλιγώτερον, ἐντονωτέρας μορφᾶς κοινωνικῆς ἐξαρτήσεως τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀπολύτου κυριαρχίας τῶν τιμαριούχων μεγάλων γαιοκτημόνων. Αἱ συντεχνίαι, κατωχυρωμέναι πολιτικῶς μετὰ τοὺς ἀντιπροσώπους των εἰς τὰς διοικήσεις τῶν πόλεων, κατήντησαν ἀπολιθώματα μονοπωλιακῶν συμφερόντων. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν δὲ τὰ συμφέροντα ὄλων τῶν μαστόρων κατὰ τοῦ συναγωνισμοῦ καὶ τῆς πτώσεως τῶν τιμῶν, δυσκολεύουν τὴν ἄνοδον τῶν καλφάδων. Ἀπαγορεύουν κάθε βελτίωσιν εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ οὕτω γίνονται πολέμιοι τῆς προόδου» (1).

Συνεπεία τῆς καταστάσεως ταύτης ἤρχισαν αἱ κοινωνικαὶ ἐξεγέρσεις, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐζητοῦντο στοιχειώδη δικαιώματα ἀπὸ τοὺς καταπιεζομένους, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος ἄλλου, πέραν τῆς καταπνίξεως των εἰς τὸ αἷμα. Ὡς πρώτη τοιαύτη ἐξέγερσις ἀναφέρεται ἡ τῶν Ζακερί, (Jaquerie), ἐν Γαλλίᾳ, ἐκδηλωθεῖσα τὴν 28ην Μαΐου τοῦ 1358, καθ' ἣν οἱ χωρικοὶ ἐστράφησαν κατὰ τῶν «εὐγενῶν γαιοκτημόνων» καὶ ἦτις κατεπνίγη εἰς τὸ αἷμα μετ' ἀμειλίχτου σκληρότητος. Μετὰ ταύτην ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶνε ἡ ἐξέγερσις τῶν Ἀγγλῶν χωρικῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Wattyler, κατὰ τὸ ἔτος 1381, οἱ Γερμανικοὶ «πόλεμοι τῶν χωρικῶν», οἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ 50ετίαν ὀλόκληρον, (1480—1530), οἱ πόλεμοι τῶν Ρώσων χωρικῶν κατὰ τῶν μπογυάρων φεουδαρχῶν, ὑπὸ τὸν Στένκα Ράζιν, κατὰ τὰ ἔτη 1667—1670, κλπ. κλπ. Οἱ προκαλοῦντες τὰς ἐξεγέρσεις αὐτὰς οὐδὲν ἄλλο ἐζήτουν πέραν τῆς καταργήσεως τῆς δουλοπαροικίας, τῆς φεουδαλικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ τῶν πιεστικωτάτων συντεχνιακῶν δεσμεύσεων.

Παραλλήλως πρὸς τὰς καταπιέσεις τῶν φεουδαρχῶν ἠσχεῖτο καὶ ἡ καταπίεσις τοῦ Παπικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου αἱ καταχρήσεις καὶ τὰ παντοειδῆ ὄργια ἐφθασαν εἰς τὸ κατακόρυφον. Διὰ νὰ σχηματίσῃ τις ἰδέαν αὐτῶν ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τὰ αἴσχη τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μελανὴν κηλίδα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὀφειλομένην εἰς τὰς κοσμικὰς ἐνεργείας τοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Παντίφηκος ἐπιδιωχθέντος ἐπὶ μακρὸν νὰ ἰδρῶθῃ «παγκοσμίου Χριστιανι-

(1) Φωτήλας, μνημ. ἔργον, σελ. 477.

κοῦ κράτους». Αἱ καταχρήσεις αὗται ὠδηγήθησαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Λουθήρου καὶ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, κατόπιν τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἤρχισαν νὰ μετριάζωνται, διὰ νὰ ἐκλείψουν τελικῶς βαθμηδὸν μὲ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἰδέας τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς οὐρανίου βασιλείου.

Μετὰ τὸν Λούθηρον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπανάστασις ἐπέτυχεν, ἀνεφάνησαν εἰς τὸν πνευματικὸν ὁρίζοντα καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, οἵτινες διετύπωσαν θεωρίας περὶ ἀναδιοργανώσεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς εὐημερίας καὶ τῆς εὐτυχίας αὐτῆς. Κυριώτεροι ἐκ τούτων δύνανται νὰ θεωρηθοῦν : ὁ Γερμανὸς ἱεροκῆρυξ Θωμᾶς Μίντσερ, (Munzer, 1490—1525), ὁ Ἀρχικαγγελλάριος τῆς Ἀγγλίας Θωμᾶς Μῶρος, (Morus, 1480—1535), ὁ Ἰταλὸς μοναχὸς Καμπανέλλα, (Campanella, 1568—1639), ὁ Morelly, κλπ. κλπ.

Ὁ Θωμᾶς Μίντσερ ἴδρυσεν τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀναβαπτιστῶν καὶ τεθεῖς ἐπὶ κεφαλῆς χιλιάδων χωρικῶν, τοὺς ὁποίους ἐξήγειρεν εἰς τὴν Θουριγγίαν καὶ τὴν Σαξωνίαν, ἴδρυσεν ἐλευθέραν πόλιν εἰς Μυλχάουζεν. Μετὰ δραματικὰς δὲ καὶ πολυαιμάκτους μάχας ἐναντίον τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν κληρικῶν, συνελήφθη καὶ ἀπεκεφαλίσθη, καταπνιγέντος τοῦ κινήματός του. Οὗτος ἐκήρυσσεν ὅτι «πρὸς πραγματοποίησιν τῆς Χριστιανικῆς ἀδελφωσύνης, πρέπει νὰ ἐπέλθῃ οἰκονομικὴ ἐξίσωσις ὅλων τῶν ἀνθρώπων, νὰ καταργηθῇ κάθε κοσμικὴ ἐξουσία καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἀπόλυτος κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν». (1)

Ὁ Θωμᾶς Μῶρος ἀνεφάνη σχεδὸν ταυτοχρόνως μὲ τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀναβαπτιστῶν. Ὑπῆρξε πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας. Περιελθὼν ὅμως εἰς ἔριδας καὶ ὑποπέσας εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Βασιλέως Ἐρρίκου τοῦ Η΄, καθηρέθη τοῦ ἀξιώματος καὶ βραδύτερον ἀπεκεφαλίσθη. Διετύπωσε τὰς θεωρίας του γραπτῶς, ἐξεδόθησαν δὲ αὗται εἰς βιβλίον κατὰ τὸ ἔτος 1518, ὑπὸ τὸν τίτλον : «De optima re publica statu deque insula utopia» (περὶ τῆς νήσου οὐτοπίας)—ἡ λέξις ἐπλάσθη ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον, προφανῶς διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν ὅτι αἱ θεωρίαι του ἔμελλον νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐκεῖ ὅπου δὲν θὰ ὑπῆρχε τόπος, ἦτοι οὐδαμοῦ, (οὐτοπία=οὐ τόπος). Εἰς αὐτὰς κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐργασίας, τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, κατὰ τοῦ πολέμου, κλπ. (2).

Ὁ Καμπανέλλα ἐξ ἄλλου ὑπῆρξεν Ἰταλὸς μοναχός, ὁ ὁποῖος καταδικασθεὶς δι' ἐπαναστατικὰς του ἐνεργείας, στρεφόμενος ἐναν-

(1) Φωτῆλας, ἐνθα ἄνωτ. σελ. 479.

(2) Πλείονα ἴδε παρὰ Ν. Καζάξη : Φιλοσοφία τοῦ δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας, τόμος Α΄. σελ. 221—26.

τίον τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, διήλθεν εἴκοσιν ἑπτὰ (27) ὁλόκληρα ἔτη εἰς τὴν φυλακὴν. Ἐν αὐτῇ εὕρισκόμενος κατεγίνετο μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Διετύπωσε δὲ τὰς θεωρίας του εἰς βιβλίον, ἐκδοθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον «Civitas solis», (Ἡλιούπολις). Αὕτη εἶνε, φανταστικῶς, λαμπρὰ καὶ θαυμασία πόλις, εὕρισκομένη ἐπὶ ὁμωνύμου νήσου καὶ διέπεται ἀπὸ θεοκρατικὸν πολίτευμα. Οἱ κάτοικοι ζοῦν ἐν πλήρει κοινωνισμῶ, ἔχοντες τὰ πάντα κοινά. Ἐκτιμᾶται ἐκεῖ ἡ γεωργία καὶ αἱ τέχναι, δὲν διενεργεῖται ἐμπόριον, προΐσταται ὁ ἄρχων ἥλιος, κλπ.» (1).

Τέλος ὁ Morelley διετύπωσε τὰς ἰδέας του εἰς τὸν κατὰ τὸ ἔτος 1755 ἐκδοθέντα «Κώδικα τῆς φύσεως», (code de la nature), ὅπου εὕρισκει τις δόγματα ὡς τὰ ἑξῆς :

Ἄρθρον 1ον, (τοῦ κώδικος) : Τίποτε εἰς τὴν κοινωνίαν δὲν ἀνήκει ὡς ἰδιοκτησία εἰς κανένα.

Ἄρθρον 2ον. Κάθε πολίτης θὰ τρέφεται καὶ θ' ἀπασχολῆται ἀναλώμασι καὶ διὰ λογαριασμὸν τῆς πολιτείας.

Ἄρθρον 3ον. Ὅλη ἡ παραγωγή θὰ συγκεντρώνεται εἰς δημόσια καταστήματα, ὅπου θὰ διανέμεται ἕξ ἴσου εἰς ὅλους τοὺς πολίτας...

Ἄρθρον 4ον. Ἀπὸ τοῦ 5ου ἔτους τῆς ἡλικίας των, τὰ παιδιά θὰ παραλαμβάνονται καὶ θ' ἀνατρέφονται ἀπὸ τὸ κράτος, κλπ. (2).

Ἡ κατάρρευσις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ μετανάστευσις εἰς τὴν Δύσιν τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν αὐτῆς, συνετέλεσεν, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἶπαμεν, εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου τῆς Ἀναγεννήσεως. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἀποτελεσμάτων, τὰ ὅποια αὕτη ἐπέφερεν, ἦτο καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς ομάδος τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν, (D'Alembert, Diderot, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, etc.), οἵτινες ἐκήρυξαν διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Δύσιν φιλελευθέρως ἰδέας, ἰσχυρισθέντες ὅτι τὰς παρέλαβον ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τῆς ἀρχαιότητος, ἣτις κατέστη αὐτοῖς γνωστὴ χάρις εἰς τὴν Ἀναγέννησιν. Πρῶγμα τὸ ὅποῖον ἀπέχει τῆς ἀληθείας, ὡς δύναται τις νὰ ἴδῃ συγκρίνων ἀφ' ἑνὸς τὰς ἰδέας τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, τὰς κυριωτέρας τῶν ὁποίων παρεθέσαμεν ἤδη, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς φιλελευθέρως τοιαύτας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ κάμωμεν λόγον ἀμέσως κατωτέρω.

Ἀσχέτως ἐν τούτοις τοῦ γεγονότος τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔρευνα δὲν ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῆς μελέτης ταύτης, ἡ οὐσία

(1) Καζάξης, ἔνθα ἀνωτέρω.

(2) Παρὰ Lebon, La psychologie du socialisme, p. 38.

Ε.Υ.Δ. ΤΗΣ ΠΡΟΤΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

εἶνε ὅτι αἱ φιλελεύθεροι ἰδέαι ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται. Ἡ ἔκδοσις δὲ τῆς μεγάλης Γαλλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἣ ὁποία ἐπεχειρήθη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν διὰ πρώτην φοράν, παρέσχε τὴν δυνατότητα τῆς εὐρυτάτης καλλιέργειας καὶ διαδόσεώς των εἰς τὸν λαόν. Ἐξ ἄλλου ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περίπου, ἐμφάνισις ἐπὶ σκηνῆς καὶ τῶν Φυσιοκρατῶν—τῶν οἰκονομολόγων, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, τῆς ἐποχῆς—(Quesnay, Mirabeau, Turgot, etc.) συνετέλεσεν εἰς τὴν καὶ ἐν τῷ οἰκονομικῷ πεδίῳ, εὐρύαν καλλιέργειαν τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν. Οὕτω παρεσκευάζετο τὸ ἔδαφος πρὸς ἔκρηξιν μιᾶς μεγάλης κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, ἣτις θὰ ἐφήρμοζε εὐρύτατα τὰς ἰδέας ταύτας, δεδομένου ὅτι ἄλλως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθοῦν αὗται.

4. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις, τὰ κηρύγματα τῶν φιλελευθέρων καὶ αἱ συνέπειαι αὐτῶν.

Εὐρισκόμεθα τώρα πλέον εἰς τὸν 18ον αἰῶνα. Κατὰ τὰ μέσα αὐτοῦ ὁ φιλελευθερισμὸς εἶχε κάμει ἤδη σημαντικὰς κατακτήσεις, ἣ δὲ συνεχῶς καὶ εὐρυτέρα διάδοσις τῶν ἰδεῶν του εἰς τὸν λαόν, ὑπέσκαπτε τὰ θεμέλια τοῦ φεουδαρχισμοῦ καὶ παρεσκευάζεν τὴν κατάρρευσιν αὐτοῦ. Πράγμα ποῦ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἄλλως, εἰμὴ διὰ μιᾶς μεγάλης κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἐλέχθη ἤδη. Ἡ προηγηθεῖσα Ἀμερικανικὴ ἐπανάστασις καὶ τὰ φιλελεύθερα ἐπίσης κηρύγματα τῶν θεμελιωτῶν τῆς Ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας, εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ πολλοὶ ἐπιφανεῖς Εὐρωπαῖοι, ἀπετέλεσαν τὸ προανάκρουσμα, οὕτως εἶπεῖν, αὐτῆς καὶ ἐνεθάρρουν τὰ μέγιστα τοὺς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐργαζομένους. Τέλος ἡ μεγάλη στιγμή ἐφθασε καὶ ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐξερχάγη κατὰ τὸ 1789.

Ὅπως ἦτο φυσικόν, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς κοινωνικῆς ταύτης ἐπαναστάσεως ἦσαν ὁπαδοὶ τῶν διαχύτων πλέον γύρω των φιλελευθέρων ἰδεῶν. Ἦτο ἐπόμενον κατὰ συνέπειαν, νὰ διακηρύξουν ταύτας ὡς ἰδέας καὶ ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως, ἅμα τῇ καταλήψει τῆς ἐξουσίας. Ἡ περίφημος δὲ «διακήρυξις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου», ἀπετέλεσεν τὸν καταστατικόν, σὺτως εἶπεῖν, χάρτην αὐτῶν, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ των εἰς τὸν βίον τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ κατ' ἀρχὴν, καὶ ἄλλων γειτονικῶν βραδύτερον, ἤρχισεν βαθμηδόν.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἦσαν αἱ ἐπιβληθεῖσαι τότε μεγάλαι μεταρρυθμίσεις, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων συνίσταντο : εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν δικαιωμάτων τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου, τὴν κατάργησιν τῶν συντεχνιῶν εἰς τὰς πόλεις, τὴν ἀπόδοσιν τῆς γῆς εἰς τοὺς καλλιεργητάς της καὶ τὴν βαθμιαίαν

κατάρρευσιν καὶ ἐξαφάνισιν τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος ἐν γένει καὶ τῶν θεσμῶν του. Συνεπεία τούτου μία νέα κοινωνική τάξις, ἡ τάξις τῶν «ἀστῶν ἢ νοικοκυραίων» ἐσχηματίσθη καὶ ἤρχισε ν' ἀνέρχεται, ἥτοι νὰ κατακτᾷ συνεχῶς ἕδαφος καὶ νὰ καθίσταται οἰκονομικῶς ἰσχυρά.

Τοιαῦτα, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἦσαν τ' ἀποτελέσματα τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλὰ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα : ποῖα ἦσαν τὰ κηρύγματα τῶν φιλελευθέρων ; Ἡ ἀπάντησις ὁμῶς εἰς τοῦτο δὲν εἶνε δύσκολος, διότι ὅπως εἴπαμεν, ταῦτα περιελήφθησαν εἰς τὴν «διακήρυξιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου». Ἴδου δὲ μία περιληπτικὴ ἐκθεσις αὐτῶν.

«Ἐλευθερία, ἰσότης, ἀδελφότης. Πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὁμοιότης ὅλων τῶν πολιτῶν. Σεβασμὸς τῆς ἰδιοκτησίας. Κυριαρχία τοῦ ἔθνους, (τοῦ λαοῦ). Ἀπονομὴ τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων εἰς ὅλους τοὺς πολίτας, (ἐλευθερία καταλήψεως δημοσίων θέσεων ἀπὸ ὅλους). Ἐπιβόλη ὑποχρεώσεως εἰς κάθε ἕναν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως, τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ ὁ νόμος. Σεβασμὸς τῆς γνώμης καὶ τῆς πίστεως τῶν ἄλλων, ἀκόμη καὶ τῆς θρησκευτικῆς. Ἐλευθερία ἀπόλυτος τοῦ λόγου καὶ τοῦ τύπου. (Ἐκαστος δύναται νὰ λέγῃ καὶ νὰ γράφῃ ὅ,τι θέλει ἀπεριορίστως). Ἴση διανομὴ τῶν φόρων, ἐπιβαλλομένων κατόπιν τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ ἢ τῶν ἀντιπροσώπων του, κλπ.»

Ἀναλυτικώτερα τὰ κηρύγματα ταῦτα διευτυπώθησαν ἰδίως ὑπὸ τῶν «οἰκονομολόγων» καὶ δύνανται νὰ συνοψιοθῶν εἰς τὰ ἑξῆς :

«Αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων κυβερνῶνται ὑπὸ νόμων φυσικῶν, τοὺς ὁποίους δὲν δυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν. Καὶ ἂν ὁμῶς δυνάμεθα δὲν πρέπει νὰ τὸ πράξωμεν, διότι οὗτοι ἀποτελοῦν τοὺς καλλιτέρους δυνατούς. Τὸ καθῆκον ἐπομένως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κυβερνήσεων, συνίσταται εἰς τὸ νὰ προσπαθοῦν νὰ κανονίζουν τὴν διαγωγὴν των σύμφωνα μὲ αὐτούς. Οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἐκ φύσεως καλοὶ καὶ αἱ ὁρμαὶ των ἀγαθαί, ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἡ ἀτυχία, ἡ κακία, ἡ ἀντίθεσις καὶ ἡ βαρβαρότης των, προέρχονται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτοι ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μεταξύ των σχέσεων καὶ δὲν ἀφήνουν ἐλευθέραν καὶ ἀνεπηρέαστον τὴν λειτουργίαν τῶν φυσικῶν νόμων. Ἀντὶ ἰδιαιτέρων δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων, ὄφειλον νὰ εἰσαχθῶν ἴσα δικαιώματα εἰς τὸν κανονισμόν τῶν οἰ-

κονομικῶν σχέσεων. Ἡ φυσικὴ ἐλευθερία θὰ ἐξασφαλίσῃ τάξιν, ἁρμονίαν καὶ εὐχάριστον ζωὴν, κλπ.» (1).

» Ἐκαστος πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιδιώκῃ καθ' ὄν τρόπον θέλει τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον. Τὸ κράτος δὲν πρέπει ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰς συναλλαγὰς καὶ τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας κανονίζει ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως. Μόνη αὐτοῦ ἀρμοδιότης ὀφείλει νὰ εἶνε ἡ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ τήρησις τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς τάξεως. Ὅταν ὅλοι εἶνε ἐλεύθεροι νὰ ἐκλέγουν τὰς ἀσχολίας των καὶ τὸν τρόπον αὐτῶν, τότε θὰ κατανεμηθοῦν σκοπίμως αἱ ὑπάρχουσαι ἐργατικαὶ δυνάμεις, εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς παραγωγῆς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἕκαστος εἶνε κύριος τῆς τύχης του, ὑπεύθυνος διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ δημιουργὸς τῆς εὐτυχίας του» (2).

» Τὰ φυσικὰ χαρίσματα τῶν ἀνθρώπων ἀναπτύσσονται τελείως διὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ὅπου θὰ λείπουν ἐργατικαὶ χεῖρες θὰ ὑψοῦται ὁ μισθὸς καὶ οὕτω θὰ παρουσιάζωνται ἐργάται· καὶ ἀντιθέτως, ὁ πληθωρισμὸς θὰ ἐπιφέρῃ πτώσιν τῶν μισθῶν καὶ θὰ ἐπιβάλλῃ τὴν μετανάστευσιν. Οὕτω θὰ ἐπέρχεται ἰσορροπία τῆς προσφορᾶς πρὸς τὴν ζήτησιν καὶ τῆς παραγωγῆς πρὸς τὴν κατανάλωσιν. Συνεπῶς ἡ ἐλευθερία τῶν συναλλαγῶν καθορίζει φυσικὸν καὶ δίκαιον κανονισμῶν τῶν τιμῶν. Εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀγῶνα τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, καθένας χάριν τοῦ συμφέροντός του θ' ἀσχολῆται μὲ ἐκείνην τὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία συμβιβάζεται καλύτερον πρὸς τὸ γενικὸν καλόν. Ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας θὰ εἶνε ἡ βελτιώσις τῆς ὕλικῆς καταστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος...» (3).

» Προσωπικὴ ἐλευθερία, ἀπεριόριστος ἀτομικὴ πρωτοβουλία, ἐλευθερία τῶν συναλλαγῶν, τῆς ἐργασίας, τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς σκέψεως, τῆς ἐπιστήμης· ἐλευθέρωσις ἀπὸ τὴν δουλείαν τῶν φεουδαρχῶν, (γαιοκτημόνων, ἡγεμόνων κλπ.). Δημοκρατία καὶ συνεπῶς «συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐξουσίαν»· «τὰ πάντα ἀπὸ τὸν λαόν, διὰ τοῦ λαοῦ, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ», ὅπως λέγει τὸ βασικὸν καὶ θεμελιῶδες δημοκρατικὸν δόγμα, κλπ.

(1) Gide et Rist, Histoire des doctrines économiques. (Ἑλλην μετ. κεφάλαιον Φυσιοκράται καὶ ἐπ.).

(2) Herkner, «τὸ ἐργατικὸν ζήτημα», (τόμος Β' σελ. 90 καὶ ἐπ.).

(3) Herkner, αὐτόθι.

Τοιαῦτα περίπου ὑπῆρξαν τὰ κηρύγματα τῶν φιλελευθέρων. Ἐκ τούτων δὲ τὰ μὲν οἰκονομικὰ ἀνέπτυξαν καὶ διέδωσαν εἰς τὸν κόσμον οἱ ἀποκληθέντες ἰδρυταὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἢ οἰκονομολόγοι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν. Τὰ δὲ πολιτικὰ ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐφήρμοσαν οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ διοικοῦντες τὸ κράτος, οἵτινες φυσικὰ ἐπηρεάζοντο ἐκ τῶν πρώτων.

Κυριώτεροι καὶ σπουδαιότεροι τῶν οἰκονομολόγων διδασκάλων, ὑπῆρξαν : Οἱ Ἄδαμ Σμιθ (Smith), Ρικάρδο (Ricardo), Μάλθους (Malthus), Στούαρτ Μιλ (Mill), κλπ. ἐν Ἀγγλίᾳ, Σαίη (Say), Λερούα Μπωλιέ (Leroy-Beaulieu), Μπαστιὰ (Bastiat), Ντινουαγιέ (Dupoyet), κλπ. ἐν Γαλλίᾳ, Κάρεϋ (Karey), Γουῶκερ (Walker), κλπ. ἐν Ἀμερικῇ, ὁ Φερράρα (Ferrara) ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ διάφοροι ἄλλοι ἀλλοχοῦ.

* *

* *

Τὰ ὡς ἄνω φιλελεύθερα ἰδεώδη, δὲν διεκηρύχθησαν ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐφηρμόσθησαν εἰς τὸν πρακτικὸν τῶν λαῶν βίον, ὅπως ἤδη εἶπαμεν. Ὡς φυσικὴ δὲ συνέπεια τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν, προέκυψεν μία νέα τάξις πραγμάτων, ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ κατ' ἀρχάς, καὶ βραδύτερο εἰς ἄλλας χώρας. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς βασιλεύει ἤδη παντοῦ. Τὸ κράτος περιορίζεται εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς τάξεως ἐφεξῆς καὶ ἀρνεῖται ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων ἐργασίας καὶ παραγωγῆς. Τὰ πάντα ἐξελίσσονται ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως καὶ οὐδεὶς κανὼν δικαίου ἢ ἠθικῆς δεσμεύει τοὺς πολίτας. Ἡ κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἐποχὴν γενομένη ἔναρξις τῆς ἐφευρέσεως τῶν μηχανῶν, ἀρχισε νὰ δημιουργῇ τὴν βιομηχανίαν καὶ ν' ἀχρηστεύῃ τὴν κατ' οἶκον παραγωγὴν καὶ τὴν βιοτεχνίαν. Αἱ βιομηχανικαὶ πόλεις ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται. Τὸ Μάντσεστερ, τὸ Βίρμιγχαμ, ἡ Γλασκῶβη καὶ ἄλλαι πόλεις ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ Λίλη, τὸ Σεδάν, ἡ Ρουάν, ἡ Ἐλβέφ, ἡ Μυλούζη κλπ. ἐν Γαλλίᾳ, ἐγένοντο βαθμηδὸν κέντρα τῆς μεγάλης βιομηχανίας καὶ τῆς παραγωγῆς.

Οἱ νεώτεροι μεγιστᾶνες τοῦ πλούτου εἶχον πλέον κάμει τὴν ἐμφάνισίν των εἰς τὸν ὄριζοντα καὶ ἡ ἔναρξις τοῦ βιομηχανικοῦ αἰῶνος ἐσήμανεν.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν « νέων κυριάρχων », ὅπως ἀπεκλήθησαν βραδύτερον ἀπὸ τοὺς κοινωνιστὰς οἱ βιομήχανοι, καὶ ἀκριβῶς συνεπεία τῆς ἀναδείξεως αὐτῶν, ἤρχισε νὰ δημιουργῆται καὶ τάξις τις ἀθλίων καὶ δυστυχῶν ἀνθρώπων. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἐργάται τῶν βιομηχανικῶν ἐργοστασίων, διὰ τὴν τύχην τῶν ὁποίων οὐδεὶς ἐνδιεφέρετο, καθόσον σύμφωνα πρὸς τὰ

ισχύοντα και εφαρμοζόμενα φιλελεύθερα δόγματα, θά...έκανόνιζε τὰ πάντα ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς και τῆς ζήτησεως...

“Ὅπως ὅμως και εἰς ἄλλα σημεία οὕτω και ἐνταῦθα, τὰ δόγματα τῶν φιλελευθέρων ἦσαν ἐσφαλμένα. Ἡ πλεονεκτικὴ δὲ διάθεσις τῶν βιομηχάνων πρὸς ταχύτερον πλουτισμόν, ἡ χρησιμοποίησις οἰασδήποτε ἡλικίας παιδίων ὡς ἐργατῶν, ὑπὸ τοὺς πλέον ἀνθυγιεινοὺς ὄρους (1) τὰ ἀπροσδιόριστα χρονικὰ ὄρια τῆς ἐργασίας, τὰ μηδαμινὰ ἡμερομίσθια, ἡ βαρβαρότης, ἐν ἐνὶ λόγῳ, και ἡ ἀκολασία, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἀξιοθρηνητῶν αὐτῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἦσαν βυθισμένα εἰς τὴν ἀθλιότητα και τὴν δυστυχίαν και ἀπεκαλοῦντο...ἐργάται!

Οὕτω περίπτου παρουσιάζεται ἡ κατάστασις εἰς ὅλας τὰς βιομηχανικὰς πόλεις. Ἡ ἐργασία διήρκει 15—16 και ἐνίοτε 17 ὥρας ἡμερησίως, «μῖαν δὲ θλιβεράν και ἀλγεινοτάνην ζωὴν μαρτυρίου και δυστυχίας ἐζοῦσαν οἱ ἐργάται και τὰ τέκνα των», ὅπως ἔλεγεν ἡ ἔκθεσις τοῦ δόκτορος Βιλλερμέ, πρὸς τὴν Γαλλικὴν Ἀκαδημίαν τῶν ἠθικῶν και πολιτικῶν Ἐπιστημῶν». (2)

Ἀντὶ ἐπομένως νὰ δημιουργηθῆ ἡ τάξις, ἡ ἰσορροπία, ἡ εὐημερία και ἡ κοινωνικὴ γαλήνη και ἡρεμία, ὅπως διεκήρυττον τὰ δόγματα τῶν φιλελευθέρων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὴν περίφημον σχολὴν τοῦ «ἄφες νὰ γίνεται, ἄφες νὰ περνᾷ», (*laissez faire, laissez passer*), προῆλθεν ἐντεῦθεν μία κατάστασις κοινωνικῆς δυστυχίας και ἀθλιότητος διὰ τὸν πολὺν κόσμον.

Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἀκριβῶς, ἔμελλεν ν’ ἀποτελέσῃ αἰτίαν και ἀφορμὴν πρὸς ἐμφάνισιν τῶν πρώτων ἀντιπάλων τῶν φιλελευθέρων δογμάτων και θεωριῶν εἰς τὸν νεώτερον βίον· οὗτοι δὲ συγκινοῦμενοι ἀπὸ τὸ δρᾶμα αὐτό, ἠσθάνθησαν ἀπέχθειαν πρὸς τὸ σύστημα και διεκήρυξαν ἀνθρωπιστικὰς και κοινωνιστικὰς ἰδέας, «διαμαρτυρόμενοι, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τοῦ ἀθλίου καθεστῶτος, ὅπερ ἀπέβη πηγὴ τῶν δυστυχιῶν και ἐρειπίων», ὅπως λέγουν οἱ συγγραφεῖς τοῦ προμνησθέντος ἔργου Gide et Rist.

Διότι ὅταν τὰ ἐργοστάσια, λέγει ὁ ἐπιφανὴς Γερμανὸς καθηγητῆς Werner Sombart, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐφύτρωναν, ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, σὰν μανιτάρια ἀπὸ τὸ ἔδαφος, μὲ τὰς

(1) Ὁ Ἀγγλος συγγραφεὺς Andreu Ure, εἰς τὸ κατὰ τὸ 1835 ἐκδοθὲν ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Φιλοσοφία τῶν βιομηχάνων», ὑπολογίζει εἰς 10 χιλ. τὰ κάτω τῶν 11 ἐτῶν παιδιὰ πού εἰργάζοντο εἰς ἐργοστάσια μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ τότε και εἰς 150 χιλ. τὰ 11—18 ἐτῶν. Gide et Rist, μνημ. ἔργον σελ. 217.

(2) Gide et Rist, αὐτόθι σελ. 218.

μηχανικάς των ἐγκαταστάσεις ἢ τὴν κατατετμημένην εἰς χωριστὰς ἐργασίας διαδικασίαν τῆς παραγωγῆς, εἰς τὰς ὁποίας ἤμποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν πολὺ καλὰ, ἀκόμη καὶ τὴν ἀσθενεστέραν ἐργατικὴν δύναμιν, ἠκούσθησαν ἀμέσως φωναί : «ἄνδρες καὶ γυναῖκες τοῦ προλεταριάτου ! Στείλατε καὶ τὰ παιδιά σας εἰς τὸ ἐργοστάσιον, ἀφοῦ καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι πηγαίνετε εἰς αὐτό, καὶ ἔτσι ἀναγκάζεσθε νὰ τ' ἀφήνετε εἰς τὸ σπίτι, ὅπου δὲν κάμνουν τίποτε καὶ ὅπου διαφθείρονται, εὕρισκόμενα ὅλην τὴν ἡμέραν εἰς τοὺς δρόμους, ἀφοῦ δὲν μπορεῖτε σεῖς οἱ ἴδιοι νὰ τὰ προφυλάξετε. Στέλλοντες αὐτὰ εἰς τὸ ἐργοστάσιον, τοὺς κάμνετε διπλὸ καλὸ ! Πρῶτον διότι τὰ προφυλάσσετε θαυμάσια, δοθέντος ὅτι τὰ ἐργοστάσια μὲ τὰς φωτεινὰς καὶ ὥραιας αἰθούσας ἐργασίας, εἶνε σωστὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα ! Καὶ δεύτερον διότι αὐξάνετε τὰ εἰσοδήματά σας, μὲ τὴν ἀπολαυὴν ποὺ θ' ἀποφέρῃ ἡ ἐργασία τῶν παιδιῶν σας...!» (1).

Ποῖοι τώρα ἦσαν οἱ πρῶτοι ὅπωςδὴποτε σημαίνοντες ἀντίπαλοι τῶν φιλελευθέρων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τοὺς προδρομοὺς τῶν ἰδρυτῶν τοῦ συγχρόνου κοινωνισμοῦ, καὶ τί ἐδίδαξαν, θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κεφάλαιον.

---

(1) Τὸ προλεταριάτον, (Ἑλλην. μεταφ. σελ. 86—87).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΥ

---

1. Γενικά.

Ὅπως εἶπαμεν ἤδη, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν φιλελευθέρων θεωριῶν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος, ὠδήγησεν εἰς τὴν κοινωνικὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρώτων ἀντιπάλων τῶν κηρυγμάτων ἐκείνων. Οὗτοι δὲ ὑπῆρξαν οἱ πρώτοι κάπως συστηματικοὶ διδάσκαλοι τοῦ κοινωνισμοῦ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ συνεπῶς οἱ πρόδρομοι, οὕτως εἶπεῖν, τῆς ἐμφανίσεως τοῦ συγχρόνου κοινωνισμοῦ, ὅστις ὠδήγησεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον.

Οἱ ἀντίπαλοι εἶνε πολλοί, ὁρμῶνται δ' ἕκαστος ἀπὸ διαφόρου ἀφετηρίας. Ὅλοι ἐν τούτοις συναντῶνται εἰς τὸν σκοπὸν καὶ καταλήγουν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα· νὰ κλονίσουν δηλαδὴ τὴν πεποίθησιν τῶν ἰδρυτῶν τῆς νέας ἐπιστήμης, (τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας), καὶ νὰ καταπολέμησιν τὰς θεωρίας των. Περὶ τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν ἀντιπάλων τούτων καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ἤδη ὀλίγα τινά.

Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν αὐτῶν εὐρίσκεται ὁ Σισμὸν ντὲ Σισμονδί, (Sismondι), «πνεῦμα καθαρῶς κριτικόν, ὅστις θὰ μᾶς δώσῃ ἀλησιμόνητον πίνακα τῶν δυστυχιῶν, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἐκ τῆς ἐλευθέρας συναλλαγῆς. Ἀκολουθῶς θαρραλεώτερα πνεύματα, θὰ προσπαθήσουν ἀφόβως νὰ εὔρουν νέας ἀρχὰς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Οἱ Σαιν-Σιμονισταί, ὄπαδοί τοῦ διδασκάλου των Σαιν-Σιμόν, (Saint-Simon), θὰ ζητήσουν τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς κληρονομίας καὶ τὴν ἐκ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῆς βιονηχανίας ὑπὸ πανσόφου κυβερνήσεως. Οἱ συνεταιριστικοὶ σοσιαλισταί Ὁουεν, (Owen), Φουριέ, (Fourier), καὶ Λουῖ Μπλὰνκ, (Louis Blanc), θὰ ζητήσουν τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος διὰ τῆς οἰκαιοθελοῦς συνεργασίας. Ὁ Προυντὼν (Proudhon), θὰ βαυκαλίζεται μὲ τὴν συμφιλίωσιν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιο-

σύνης, μετὰ τελειοποιημένου συστήματος συναλλαγῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου θ' ἀποκλείεται τὸ νόμισμα» (1). Καὶ διάφοροι ἄλλοι ἄλλα παρόμοια καὶ παρεμφερῆ πράγματα, ἀντίθετα πρὸς τὰς φιλελευθέρως ἰδέας.

«Εἰς τὰς τόσον διαφόρους αὐτὰς θεωρίας, λέγει ὁ διαπρεπῆς Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων Κάρολος Ρίστ, «συναντῶμεν, παρὰ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν διάνοιαν καὶ ἀρκετὸν ἀριθμὸν ἰδεῶν δικαίων καὶ ἀρχῶν πρωτοτύπων. Οἱ νέοι οὗτοι κατορθώνουν βέβαια ν' ἀνατρέψουν τὴν θεωρίαν τῶν ἰδρυτῶν — τῶν φιλελευθέρων οἰκονομολόγων — παραδέχονται ὅμως ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἂν καὶ φαινομενικῶς εἶνε πλήρης, ἀπέχει ἐν τούτοις πολὺ τοῦ νὰ εἶνε τελεία».

«Ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς φαίνονται λέγοντες εἰς τὴν ὀρθόδοξον σχολὴν—τῶν φιλελευθέρων—ὅτι ὁ Ἀμλέτος εἰς τὸν Ὀράτιον : «Εἰς τὸν Οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπάρχουν περισσότερα πράγματα, ἀπὸ ὅσα δὲν φαντάζεται τις εἰς τὴν φιλοσοφίαν σου» (2).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ συγγραφεῖς οὗτοι προκαλοῦν συζητήσεις, ἐγείρουν ζητήματα καὶ ἐπικαλοῦνται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῆς κοινῆς γνώμης. Ὅχι σπανίως δὲ κατορθώνουν νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ νὰ τύχουν προσοχῆς καὶ ἀκροάσεων, γινόμενοι συμπαθῶς δεκτοὶ καὶ ἐπιτυγχάνοντες γόνιμον ἀνάπτυξιν καὶ κίνησιν τῶν ἰδεῶν των. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως αὐτῆς ἦτο νὰ κλονισθῆ τὸ οἰκοδόμημα τῶν φιλελευθέρων ἐκ θεμελίων. Ἐπὶ πλέον δὲ νὰ ἐπιβληθῆ καὶ εἰς ἐκείνους ἀκόμη ἐκ τῶν οἰκονομολόγων, οἱ ὅποιοι ἔμενον πιστοὶ εἰς τὰ φιλελεύθερα δόγματα, ν' ἀμφιβάλλουν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν συμπερασμάτων αὐτῶν καὶ ν' ἀρχίσουν ν' ἀναθεωροῦν, μὲ σημαντικὰς ἀβαρίας, τὰς μεθόδους καὶ τὰ συστήματά των.

Ἄλλ' ὡς ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τοὺς ρηθέντας ἀντιπάλους καὶ ὡς προσπαθήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν σαφέστεραν ἰδέαν περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν κηρυγμάτων ἐνὸς ἑκάστου καὶ τῆς σκοπιμότητος καὶ πρακτικότητος αὐτῶν.

2. Σισμὸν ντὲ Σισμονδί.

Ἀρχίζομεν ἀπὸ τὸν Σισμὸν ντὲ Σισμονδί, (Sismondi). Οὗτος

(1) Gide et Rist, Ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν, τόμ. Α' σελ. 24.

(2) Gide et Rist, αὐτόθι, σελ. 215.

ἦτο Ἰταλὸς τὴν καταγωγὴν, γεννηθεὶς ἐν Γενεύῃ κατὰ τὸ 1773 καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1842. Εἰς τὸν κόσμον τῶν συγγραφέων ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του ὡς πιστὸς μεμνημένος τοῦ φιλελευθέρου οἰκονομικοῦ συστήματος, διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ ἐμπορικὸς πλοῦτος» ἔργου του. Πολὺ ταξιδεύσας κατὰ τὴν ἐποχὴν του, ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Ἑλβετίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, εὔρε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀντιληφθῆ τὸ δράμα τῶν ἐργαζομένων μαζῶν καὶ νὰ βεβαιωθῆ μετ' ἐκπλήξεως περὶ τῆς πλάνης τῶν φιλελευθέρων. Διότι τὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ὑπῆρξαν τελείως διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προέβλεπον ὅτι θὰ ἐπέλθουν ὁ Ἀδὰμ Σμιθ καὶ ἡ λοιπὴ χορεία τῶν φιλελευθέρων οἰκονομολόγων.

Κατόπιν τούτου διὰ σειρᾶς ἔργων του, ὅπως αἱ «Νέαι Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας», «Μελέται ἐπὶ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», κλπ. ἀπαρνηθεὶς τὰς φιλελευθέρας ἀρχάς, διεκήρυξε τὴν διαφωνίαν του πρὸς τὴν μέθοδον, τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτῶν καὶ ἐπέκρινεν ταύτας. Οὕτω ἀνεδείχθη ἕνας ἀπὸ τοὺς καλλιτέρους φιλοσόφους καὶ οἰκονομολόγους τῆς ἐποχῆς του.

» Ἐάν ἀντὶ νὰ ἐξετάζουσι τὰ προϊόντα μόνον, λέγει μεταξὺ ἄλλων, ἐξήταζον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν θὰ ἐδέχοντο τὰς πλάνας των τόσο εὐκόλως. Ὄταν ἡ αὔξησις τῆς προσφορᾶς δὲν ἀρκεῖ ν' ἀνταποκριθῆ εἰς μεγάλην ζήτησιν, οὐδένα βλάπτει. Ὁ περιορισμὸς ὅμως τῆς ὑπερπληθωρικῆς προσφορᾶς, ὅταν αἱ ἀνάγκαι δὲν αὐξάνουσι τόσο ταχέως, δὲν εἶνε εὐκόλος. Τὰ κεφάλαια καὶ ἡ ἐργασία δὲν δύνανται ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην ν' ἀφήσουσι μίαν βιομηχανίαν καὶ ν' ἀσχοληθοῦν μετ' ἄλλην. Ὁ ἐργάτης δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐγκαταλείψῃ ἀποτόμως μίαν ἐργασίαν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ζῆ, εἰς τὴν ὁποῖαν εἰδικεύθη, ἀποκτήσας ταχύτητα καὶ ἰκανότητα, καὶ ν' ἀναζητήσῃ μίαν ἄλλην, εἰς τὴν ὁποῖαν δὲν θὰ ἔχη τὰ προτερήματα αὐτά, τοῦλάχιστον ἀμέσως. Ὄταν δὲ τεθῆ εἰς αὐτὸν τὸ ζήτημα νὰ προτιμήσῃ, μεταξὺ τούτου καὶ τῆς ἐπὶ περισσότερον χρόνον ἐργασίας του ἐκεῖ ὅπου ἐργάζεται, εὐχαρίστως θὰ προτιμήσῃ τὸ δεύτερον. Ἀλλὰ καὶ ὁ βιομήχανος δὲν εἶνε περισσότερον τοῦ ἐργάτου ἔτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ ἀμέσως καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως μίαν βιομηχανίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν διέθεσεν ὀλόκληρον ἢ μέρος τῆς περιουσίας του, τὴν ὁποῖαν ἐδημιούργησεν καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἔζησεν ἐπὶ τινὰ χρόνον. Ἄλλως τε καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ κάμῃ, θὰ ἔχανε τὰ κεφάλαιά του, διότι τὰ πάγια κεφάλαια δὲν μεταφέρονται».

» Ἄς προφυλαχθῶμεν, λέγει ἐν συμπεράσματι, ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνον θεωρίαν τοῦ αὐτομάτου ἰσοζυγίου», (ἐννοῶν ἐνταῦθα τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμόν, ὅστις, ὅπως ἔλεγον οἱ φιλελεύθεροι, θὰ ἐρρύθμιζεν αὐτομάτως τὰ πάντα). Καὶ ζητεῖ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατικῶν καὶ λαϊκῶν τάξεων, διότι οὐδαμοῦ συνήντησε τὰ κατὰ τὸν Σμιθ ἀγαθὰ τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ» (1).

Ὁ Σισμονδὶ θεωρεῖται ἐκ τῶν συντηρητικῶν κοινωνιολόγων, διότι ἀπέφυγεν τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὰς ἀκρότητας. Εἶνε ὅμως ἐκ τῶν πρώτων ἀντιληφθέντων τὰ τρωτὰ τοῦ φιλελευθέρου οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ ἐπικαλεσθέντων τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους, πρὸς ρύθμισιν τῶν ἐκ τῆς βιομηχανίας προκυπτόντων κοινωνικῶν ζητημάτων. Αὐτὸς δὲ πρῶτος διετύπωσε, λέγει ὁ Ρίστ, τὴν γνώμην ὅτι «ἡ βιομηχανία τείνει νὰ χωρίσῃ τὴν κοινωνίαν εἰς δύο ἀπολύτως διαφόρους τάξεις, ἢτοι εἰς τοὺς κατέχοντας καὶ τοὺς ἐργαζομένους καὶ μηδὲν ἔχοντας, ἢ τοὺς πλουσίους καὶ πτωχοὺς, ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον».

«Ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός, τονίζει, ἐπιταχύνει τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐξασφαλίζων τοὺς διαμέσους. Τὸ συμφέρον ἑκάστου, ἐὰν περιλαμβάνετο εἰς ὅλα τὰ ἄλλα, θὰ ἦτο ἀσφαλῶς τὸ συμφέρον ὅλων. Ὄταν ὅμως ἕκαστος ζητεῖ τὸ συμφέρον του τόσο εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδίων του μέσων, δὲν ὑποστηρίζεται πάντοτε ἀπὸ δυνάμεις ἴσας πρὸς τὰς ἰδικὰς του. Καὶ τότε ὁ ἰσχυρότερος εὐρίσκει τὸ συμφέρον του εἰς τὴν καταπίεσιν τοῦ ἀσθενοῦς». (Νέαι Ἀρχαί, σελ. 107). (2).

«Ἡ ἐλευθέρα κίνησις πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, προσθέτει ἐν συνεχείᾳ, εἶνε συχνὰ ἀντίθετος πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον. Εἰς ἕνα ληστήν π. χ. συμφέρει νὰ ληστεύσῃ τὸν γείτονά του. Καὶ συμφέρει εἰς τὸν τελευταῖον νὰ ὑποστῇ τὴν ληστείαν, ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀποθάνῃ. Ἀλλὰ δὲν εἶνε συμφέρον τῆς κοινωνίας, (τοῦ κράτους), ν' ἀφήνῃ τὸν ἕνα νὰ ἐξασκῇ τὴν βίαν καὶ τὸν ἄλλον νὰ ὑποκύπτῃ εἰς αὐτήν. Συνεπῶς ἡ ἐπέμβασις εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαία, διὰ νὰ καθορίσῃ

(1) Gide et Rist, μνημ. ἔργον, σελὶς 227.

(2) Παρὰ Gide et Rist, αὐτόθι, Κεφ. Σισμονδὶ.

τά ὄρια τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ νὰ προλάβῃ τὰς καταχρήσεις». (1).

«Μεταξὺ τῶν ἄλλων, λέγει περαιτέρω, πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ τῆς συγκράτησις τῆς παραγωγῆς, διὰ τῆς παρεμποδίσεως τῶν νέων ἐφευρέσεων. Ἡ πρόοδος πρέπει νὰ ἔρχεται βραδέως καὶ ὄχι ἀποτόμως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ προφθάνῃ νὰ γίνεται ἡ ἀναγκαία προπαρασκευὴ πρὸς ὑποδοχὴν τῆς καὶ νὰ μὴ βλάπτεται κανεὶς». Συγχρόνως θέλει νὰ μετέχουν καὶ οἱ ἐργάται τῆς βιομηχανίας καὶ διὰ τοῦτο κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς πατριαρχικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν μικρῶν ἰδιοκτησιῶν.

Αὐταὶ εἶνε ἐν ὀλίγοις αἱ διδασκαλίαι τοῦ Σισμονδί, πλείονα τῶν ὁποίων δύναται τις νὰ ἴδῃ εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον τῶν καθηγητῶν κ. κ. Gide et Rist καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ἰδίου συγγραφέως.

3. Ροβέρτος "Οουεν.

Παραλλήλως τρόπον τινὰ καὶ συγχρόνως πρὸς τὸν Σισμονδί, ἔδρασεν ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Ροβ. "Οουεν, (Owen). Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος παρουσιάζεται ἰδιαιτέρως πρωτότυπος καὶ μοναδικὸς εἰς τὴν ἱστορίαν κοινωνιστῆς, διότι εἶχεν πλείστας ἰδιότητας, παρ' οὐδενὸς ἄλλου συγκεντρωθείσας. Πράγματι οὗτος ἦτο ἐπιχειρηματίας, (business man), μέγας ἐργοδότης, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγιστάνους τῆς βιομηχανίας τῆς ἐποχῆς του, θεωρητικὸς συγγραφεὺς καὶ δημοσιογράφος, ἀντίπαλος τῶν φιλελευθέρων θεωριῶν καὶ συγχρόνως πρακτικὸς ἐφαρμοστῆς τῶν κοινωνιστικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος διεκήρυσσεν. Ποῦ νὰ εὔρη λοιπὸν κανεὶς ὅλας αὐτὰς τὰς ἰδιότητας, συγκεντρωμένας εἰς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ;

Ἐγεννήθη εἰς τὸ Νιούτον (Newton) τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὸ 1771 καὶ ἀπέθανεν εἰς βαθὺ γῆρας κατὰ τὸ 1858. Υἱὸς μικροτεχνιτῶν, ἀνῆλθεν διὰ τῆς δραστηριότητός του ταχέως τὰς κλίμακας τῆς ἱεραρχίας καὶ ἐγένετο ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους βιομηχάνους τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Συγχρόνως ἦτο ἀλτρουϊστῆς, μέγας φιλόανθρωπος καὶ ἀνὴρ ἐνεργείας καὶ δράσεως.

Εἰς ἡλικίαν 30 περίπου ἐτῶν, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν μεγάλων βαμβακοκλωστηρίων εἰς τὸ Νέον Λάρνακ (New Larnak), καὶ ἐγένετο ἐργοδότης 2500 περίπου ἐργατῶν, ἥτοι ἀριθμοῦ τεραστίου διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀμέσως δὲ ἀπεφάσισεν νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰς

(1) Παρὰ Gide et Rist, μνημ. ἔργον, σελ. 235.